

דורשבו

פרשת נשא, תשע"ז, מספר 1222

"משרבו המנאפים – בטלה הסוטה": על ביטול חוק א-לוהי

אלישי בן-יצחק

זכאי עקר מצווה מהתורה וביטלה.⁵ אפשר למצוא ביטול של מצווה מן התורה בשל קשיים ביישומה גם במקומות נוספים. כך למשל, המשנה בסוטה ממשיכה ומביאה סדרה של מצוות שבטלו: "משרבו הרוצחנין בטלה עגלה ערופה" (מז ע"א); יוחנן כוהן גדול ביטל את מצוות וידוי המעשרות, בעת שהם היו מועלים לבית המקדש בסוף השנה השלישית והשישית לשמיטה; לשיטתם של ר' יהודה ור' שמעון "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב דרוש וקבל שכר" (סנהדרין עא ע"א).⁶ על זו הדרך דורש ר' אליעזר: "עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות ולמה נכתבה דרוש וקבל שכר" (שם).⁷ לשיטתו של רב יוסף "מצוות בטלות לעתיד לבוא".⁸

עד עתה דיברנו על סמכותם של חכמים לבטל מצוות או להערים קשיים על יישומן, עד שהן הופכות לאות מתה. בנוסף לכך, חז"ל מוסרים לנו כי גם הריבון, הא-ל, יבטל את המצוות לעתיד לבוא. כך למשל אנו מוצאים, שלעתיד לבוא יבוטל איסור כלאיים;⁹ המועדות יבוטלו חוץ מפורים וכיפורים;¹⁰ כל הקרבנות עתידים להתבטל, פרט לקרבן תודה,¹¹ כל בהמה שנטמאת בעולם הזה הקב"ה מטהר אותה לעתיד לבוא,¹² וכן - עתיד הקב"ה להתיר דם נידה.¹³ צא ולמד מהאמור עד כאן, שהסמכות לביטול מצוות מסורה לא-ל, שבסמכותו להורות על ביטול המצוות, או לחכמים, אלו שאמונים על ביצוע החוק ויישומו הלכה למעשה. ויתהה התוהה הרי העיקר התשיעי בעיקרי האמונה של הרמב"ם הוא "שזאת תורת משה לא תבוטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתווסף בה ולא יגרע ממנה, לא בכתוב ולא בפירושו. אמר: לא תוסף עליו ולא תגרע

השלד הנורמטיבי בכל קיבוץ חברתי מושתת על נורמת חקיקה של הריבון. יצירת הנורמה מחייבת את כלל הנתונים הנמנים על אותה חברה. שינוי של נורמה במדינה דמוקרטית יכול להיעשות באחת הדרכים האלה: (א) באמצעות הריבון עצמו, המחוקק יוצר הנורמה, אשר לו מוענקת הסמכות לשנות את הנורמה או לבטלה,¹ (ב) באמצעות בית המשפט אשר לו יש סמכות להפעיל ביקורת שיפוטית, לבחון את הנורמה ולבטלה במידת הצורך.² כך הוא בחוקים של בשר ודם: היום יחוקקו, ומחר אולי יבטלו; ברצותם יעשו וישנו, ובחוסר מעש יותירו את הטעון תיקון ללא תיקונו. ברשימה זו נבקש לעמוד על השאלה האם בכוחו של בן אנוש לבטל מצווה א-לוהית ששורשיה בתורה?

האינסטינקט הראשוני הוא לשלול אפשרות זו, ולטעון שבן אנוש אינו יכול לבטל הוראה ומצווה שניתנה על ידי הא-ל. אולם המעיין בדברי חז"ל מגלה שלחכמים ולמורי ההוראה בישראל מוענקת הסמכות לעקור מצווה מן התורה. דוגמה לכך אנו מוצאים בפרשת סוטה (במ' ה-יא-לא). דין סוטה מבקש לתת מענה לבעל, החושד שאשתו זינתה תחתיו. לבעל אין עדים, אך יש ממצאים פוזיטיביים שאכן האישה נסתרה עם גבר זר במקום אחד. במצב כגון זה יש באפשרות הבעל להביא את האישה אל בית המקדש, כדי לבחון את חששו באמצעות שתיית מי סוטה.

מוני המצוות כללו את השקאת מי סוטה בכלל תר"ג המצוות,³ אלא שהמשנה בסוף מסכת סוטה קובעת: "משרבו המנאפים פסקו המים המרים, ורבי יוחנן בן זכאי הפסיקו" (בבלי סוטה מז ע"א). מבלי להיכנס לסיבה שבעטיה בוטלה מצוות מי סוטה, ר' יוחנן בן זכאי מורה על ביטולה.⁴ כלומר ר' יוחנן בן

ה;כ; חזקוני במדבר ה:לא; רבינו בחיי ובכור שור במדבר שם.

⁵ כך נפסק ברמב"ם הלכות סוטה, פ"ג, הלכה יט.

⁶ מנגד מובאת בהמשך הדברים עדותו של ר' יונתן האומר: "אני ראיתיו וישבתי על קברו". לדין בשיטתו ראו רבינו בחיי על דברים כא:כא, ופירוש חתם סופר על דברים כא:יח.

⁷ גם בהקשר זה מובא בהמשך: "אמר ר' יונתן: אני ראיתיה וישבתי על תילה".

⁸ נידה סא ע"ב, וכן דעת התוספות שם. וראו דיון בדברי התוספות בערוך לנר נידה סא ע"ב.

⁹ נידה שם.

¹⁰ מדרש משלי, (בובר) פרשה ט.

¹¹ ויקרא רבה (מרגליות) פרשת צו, פרשה ט.

¹² מדרש תהלים (בובר) מזמור קמו.

¹³ שם.

* ע"ד אלישי בן יצחק, מוסמך במשפטים, מרצה מן החוץ במרכז האקדמי שערי מדע ומשפט.

¹ על שינוי החוק וביטולו ראו: חיים כהן, המשפט, עמ' 173-177.

² לדיון בסוגיית הביקורת השיפוטית ראו: יצחק זמיר, הביקורת השיפוטית על חוקיות חוקים, משפט וממשל א (תשנ"ג) עמ' 395-410; אלון הראל, ההצדקה הדמוקרטית לביקורת שיפוטית, מאזני משפט ה (תשס"ו) 81-103.

³ ראו למשל: הרמב"ם, ספר המצוות מצות עשה רכג; ספר מצוות גדול עשין סימן נו; ספר החינוך מצווה שסה.

⁴ על הטעם לביטול דין מי סוטה ראו: רמב"ם, הלכות סוטה, פ"ג, הלכות יח-יט, רמב"ן במדבר

שאלתך אודות מאמרו של רב יוסף מצוות בטלות לעתיד לבוא, שהוא נגד היסוד העיקרי של נצחיות התורה... אין הפקעה של חובה זו עניין כלל לביטול התורה חלילה, כי אם שהוא ביאור שתנאי החיים העתידיים לבוא לעולם הבא לאחר התחייה יהיו כאלה שהרבה עניינים ממעשה המצוות לא יהיה להם שייכות מצד תכונת החיים. למשל אמרו חז"ל, העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתייה, ופירשו זה גדולי הראשונים על העולם שלאחר תחיית המתים, וכיוון שאין בו אכילה ושתייה, מובן הדבר שאין מקום של חובה לקיום כל המצוות התלויות באכילה ושתייה כאכילת מצה, פסח וקודשים, ושתיית ארבע כוסות ויין קידוש והבדלה, ואין זה נקרא חס וחלילה ביטול של מצוות התורה בעצם, רק בלשון מושאל, וכן הדבר אצל מאמר הגמרא דנידה הנ"ל.²¹

תם ולא נשלם. יותר ממה שהבאנו ברשימה מצומצמת זו מצוי במקורות, ויכולנו להוסיף עוד כהנה וכהנה. יחד עם זאת, ומכל המקובץ עד כה ניתן לומר, כי אכן התורה היא נצחית, ודבר ממנה לעולם לא יבטל. עם זאת, חלק מהנאמנות ההלכתית²² והרצף של הנורמה הדתית היא היכולת להפנים, שהמציאות המקורית שעליה התורה מדברת אינה מציאות החיים כיום. לא משום שהתורה אינה נצחית, אלא משום שהזמנים השתנו ולא ניתן עוד לקיים את אותה מצווה – כי "רבו המנאפים", למשל. אך אין בכך כדי להשמיטה כליל מספר התורה. נהפוך הוא: עלינו להמשיך ללמוד אותה, ללבנה ולהבינה. הכול בבחינת "דרוש וקבל שכר", ואולי כי יכול להיות שאותה מצווה תשמש בניין אב להנהגות, רעיונות ועקרונות הלכתיים נוספים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ממנו.¹⁴ ובמשנה תורה הרמב"ם מוסיף ומנמק את קביעתו:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים, אין לה שינוי ולא גרעון ולא תוספת... הא למדת שכל דברי התורה מצווין אנו לעשותן עד עולם. וכן הוא אומר חֲקֵת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם... לפיכך אם יעמוד איש בין מישראל בין מן האומות, ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצווה, או לפרש במצווה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממש, או שאמר שאותן המצוות שנצטוו בהם ישראל אינן לעולם ולדורי דורות, אלא מצוות לפי זמן היו – הרי זה נביא שקר...¹⁵

מכאן אתה למד שלשיטת הרמב"ם אחד מעיקרי האמונה הוא עקרון יציבות החוק - המצווה הא-לוהית אינה יכולה להתבטל, והמבקש לעשות כן נמנה, לפי שיטתו של הרמב"ם, עם הכופרים.¹⁶

אלא שדברי הרמב"ם סותרים את אשר עשו חז"ל, כאשר ביטלו חוקים או הפכו את ההליך לבלתי אפשרי, ע"י הצבת דרישות בלתי אפשריות. ואם כן, איך פוסק הרמב"ם שהעושה כן הוא אפיקורס? קושי זה מתחדד שבעתיים, משום שגם הרמב"ם מכיר בספרו "משנה תורה" במציאות של ביטול מצווה מהתורה. למשל, כאשר הוא קובע כי דין סוטה התבטל משרבו המנאפים.¹⁷ קושי זה הטרדי את הוגי הדעות שבאו אחרי הרמב"ם. ר' יוסף אלבו חולק על גישתו של הרמב"ם, ואומר:¹⁸

קנצי למלין: איני רואה שום ראייה ולא שום הכרח אל שיהיה שורש בפני עצמו לתורה א-להית בכלל ולא לתורת משה בפרט, שלא תנוסח התורה ושלא תשתנה, מן הראיות שכתב הרמב"ם ז"ל. וכן כתב מורי הרב ר' חסדאי ז"ל שזה אינו שורש ולא עקר לתורת משה, אבל אמר שהיא אמונה ראוי שיאמינה כל בעל תורת משה.

על הקושי בדברי הרמב"ם, ועל העיקרון שהתורה נצחית ולא יכול לחול בה כל שינוי, עומד גם ר' יצחק אברבנאל, בספרו "ראש אמנה". הוא עוסק בשאלה זו בהרחבה, ותולה את התירוץ לקושי בהבחנה שבין נצחיות המצווה, התלויה ועומדת לעד, לבין השתנות המקרה, הגורם לכך שהמצווה אינה יכולה להתקיים. אולם, בחזור אל נקודת ההתחלה תשוב ותעמוד המצווה במלוא כוחה, ובלשונו: "כי הצווים הנקשרים בדברים אחרים קיומם ונצחיותם הוא שבהמצא אותם הדברים ימצאו אותם הצווים על יושרם, ואם לא ימצאו אותם הדברים בפועל הנה על כל פנים הצווים עומדים במקומם".¹⁹

הרא"ה קוק, שביקש להבין את דברי רב יוסף, שקבע שמצוות בטלות לעתיד לבוא, הבהיר:²⁰

¹⁴ רמב"ם, הקדמה לפרק חלק (בתרגום שילת).

¹⁵ רמב"ם, הלכות יסודי תורה, פ"ט, ה"א.

¹⁶ הרמב"ם עוסק בהגדרת אפיקורס בהלכות תשובה (פ"ג הלכה ח).

¹⁷ רמב"ם, הלכות סוטה פ"ג הלכה יט.

¹⁸ הר"י אלבו, ספר העיקרים, מאמר ג, פרק טז.

¹⁹ ר' יצחק אברבנאל, ראש אמנה, פרק יג.

²⁰ הרא"ה קוק, אגרות הרא"ה, כרך ב, אגרת תר"ל.

²¹ ראו גם הרא"ה קוק, שמונה קבצים קובץ א, פסקה תי.

²² לדיון בשאלה של נאמנות הלכתית ראו: שי עקביא וזנר, "נאמנות הלכתית מהי?", מסע אל ההלכה (עמיחי ברהולץ, עורך, 2003) עמ' 83; אבי שגיא, נאמנות הלכתית בין פתיחות לסגירות (תשע"ב) עמ' 26-7.